

Štěpánek, Václav

Východní otázka v letech 1830–1856

In: Štěpánek, Václav. *Východní otázka : od počátků do konce 60. let 19. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 65-92

ISBN 978-80-210-7419-4; ISBN 978-80-210-7422-4 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131937>

Access Date: 19. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Východní otázka v letech 1830–1856

Řecké události uzavřely jednu důležitou etapu Východní otázky, která trvala od roku 1804 do roku 1830. V tomto období se odehrály dvě velké revoluce – srbská a řecká, z nichž vzešly dva nové národní státy na Balkáně: nezávislé Řecko a polonezávislé – autonomní – Srbsko. Obě revoluce ovšem zůstaly z národního hlediska nedokončené. Nové státy rozhodně nedokázaly sjednotit veškerý národní korpus do jednoho velkého národního celku. Budou se to pokoušet v následujících desetiletích...

Všechny procesy, které se projeví ve vývoji Východní otázky od počátku 19. století, pokračovaly i v její následující fázi, již bychom mohli vymezit lety 1830–1878. Nicméně toto období je ještě možno rozdělit na dvě etapy, a to na léta 1830–1856, charakteristické velmocenskými rozpory, které skončí válkou mezi evropskými mocnostmi, a na léta 1856–1878 kdy vrcholí národní revoluce a Východní otázka dosahuje na mezinárodním poli své kulminace.

Pro první období je charakteristická intenzivní, nicméně v zásadě neúspěšná snaha vedení osmanské říše parciálními reformami shora stabilizovat impérium a zmezit jeho dalšímu úpadku. Čím větší bylo úsilí reformátorů, tím větší museli zdolávat odpor konzervativních vrstev říše, které se jakýmkoli „evropským novotám“ protivily. Různé pokřivené výklady reforem, zejména pak ekonomických, týkajících se hospodaření na půdě, způsobovaly také četné rolnické bouře, které v některých místech říše opět získávaly národně-osvobozenecový charakter. Hnutí balkánského rolnictva ovšem bylo způsobeno nejen reformami, ale také stále hlubší ekonomickou krizí, do níž osmanský feudálně absolutistický systém upadal. Naopak v balkánských zemích, jež se zcela nebo částečně vymanily z osmanské vlády – tedy v Řecku, Srbsku a podunajských knížectvích, po celé toto další období Východní otázky probíhal pozvolný a bolestivý proces překonávání zaostalosti, jež byla důsledkem přinejmenším posledního století vývoje osmanské říše, a postupného budování moderní buržoazní společnosti. Jedním z důležitých výsledků tohoto procesu bylo také další prohlubování národního uvědomování těchto národů a úsilí o vlastní národní emancipaci a z ní vyplývajících sjednocovacích snah, které se ovšem nutně musely dít na úkor osmanské říše.

Pochopitelně i říše sama byla přes veškerý svůj administrativní chaos a všeobecnou právní, osobní i majetkovou nejistotu vystavena postupnému pronikání evropského ducha a především obchodu a tím i kapitalistických vztahů. Nemohla (a v případě reformních sultánů ani nechtěla) zamezit vlastním křesťanským poddaným zabývat se

ekonomicky výnosným podnikáním. S novým druhem podnikání a s novými sociálními strukturami se v osmanské říši projevovaly nové ideje, nové politické názory, a to jak mezi samotnými Turky či Osmany, tak mezi balkánskými křesťanskými národy. Pro další existenci říše byly nejnebezpečnější ideje nacionalismu a národní svobody. U Srbů a Řeků se silně manifestovaly již na počátku století, v tomto období se začaly výrazněji projevoval také u Rumunů a Bulharů a pronikaly také mezi Albánce a do Makedonie.

Mezinárodní faktor Východní otázky byl v této době nejsilnějším činitelem, určujícím další vývoj tureckých věcí. Projevoval se stále úpornější snahou evropských velmocí zajistit si svůj vliv a přítomnost na Balkáně a v Levantě. Různost názorů na další vývoj osmanského impéria pak na konci této etapy dovedla k velkému velmocenskému střetu v letech 1853–1856.

Reformy Mahmuta II. a protireformní hnutí

Vzápětí po skončení války proti Rusku a uzavření Drinopolského míru se sultán Mahmut II. pokoušel pokračovat ve své reformní činnosti. Řadu „evropeizačních“ momentů se mu podařilo prosadit. Šlo však spíše jen o povrchní věci. Sám sultán se začal oblékat „po evropsku“ a v roce 1829 bylo evropské oblečení předepsáno všem státním úředníkům a vojákům. Fez vystřídal turbany, frak nahradil bohaté róby hodnostářů. V roce 1831 začaly vycházet první osmanské oficiální noviny v turečtině a nepravidelně i ve francouzštině (*Le Moniteur Ottoman*). V oblasti vzdělávání a kultury bylo nejdůležitějším úkolem vytvořit kádr lidí schopných sultánovy reformy realizovat. V roce 1827 tak byla založena lékařská škola, roku 1831 zřízena vojenská hudební škola a roku 1834 v Cařihradu otevřena Válečná akademie. Likvidace privilegovaného postavení řeckých fanariotů v roce 1821 vedla ke zvýšené potřebě tureckých úředníků znalých cizích jazyků. Roku 1827 proto sultán poslal do Evropy první skupinu studentů, kteří byli předurčení pro práci v úřadu hlavního písaře, pozdějším ministerstvu zahraničních věcí. V rámci této instituce byl roku 1833 zřízen překladatelský úřad, kde začínala svou profesionální kariéru řada vysokých osmanských reformních politiků a státníků. V roce 1834 sultán obnovil činnost osmanských velvyslanectví v nejvýznamnějších evropských metropolích. Zavedením poštovního systému došlo ke zlepšení komunikací uvnitř Osmanského impéria.²⁴ Prvořadým cílem ovšem mělo být dokončení reorganizace armád (mj. se uvažovalo o všeobecné branné povinnosti) a dále pak podřízení administrativy, zejména místní správy v provinciích, přísné kontrole ústředí. Sultánovi tedy šlo o opět-

24 http://cs.wikipedia.org/wiki/Mahmut_II.

nou centralizaci říše, jež byla v posledních třech desetiletích těžce zkoušena separatizmem lokálních pašů. V Cařihradě se po likvidaci janičářů Mahmutovým evropeizačním tendencím neodvažoval nikdo protivit, nicméně pokusy o centralizaci státní správy i nadále narážely na tuhý odpor v okrajových oblastech říše. Prim tentokrát hrála severní Albánie, Bosna částečně opět i Epir.

Porážka separatismu v Albánii a v Bosně

V Albánii se sultánovým reformám protivil zejména skadarský valí Mustafa Reshit paša Bushatli, v slovanském prostředí Balkánu známý jako Bušatlija, poslední výhonek rodu Bushatli. Mustafa byl v přátelských vztazích s knížetem Milošem Obrenovićem, v dobách rusko-turecké války dokonce vstoupil do tajných jednání s generálem Dibičem. Jeho sbor, který vyslal na příkaz sultánův na frontu, proto do bojů ani nezasáhl. Mustafa pro svůj odpor k sultánovi získal i další vlivné osobnosti albánských a jihosrbských (v té době bylo pozdější jižní Srbsko osídleno převážně albánským obyvatelstvem) oblastí a především podporu vlivných a bohatých bosenských begů, vedených v té době kapetanem Huseinem Gradaševićem (1802–1834), známým pod přívýskem „Bosenský drak (Zmaj od Bosne)“. Husein totiž pro Bosnu požadoval stejný stupeň autonomie, jaký získal Muhammad Alí v Egyptě.

Do vzbouřených oblastí poslal sultán počátkem roku 1831 nově vycvičené vojenské jednotky pod vedením svého reformního velkého vezíra, paši Mehmeda Rešída (1780–1839). Oddíly velkého vezíra, jakkoli pětkrát početně slabší než čtyřicetitisícové vojsko skadarského paši, porazily Mustafu Bušatliju u makedonského Prilepu. Albánský paša se poté stáhl do Skadaru a připravoval se na dlouhé obléhání. Na pomoc Mustafovi nicméně vytáhl se svým bosenským vojskem „Bosenský drak“, který sultánovy oddíly slavně porazil v červenci v bitvě u Lipljanu na Kosovu. Vezírovo vojsko se muselo stáhnout do Skopje. Mehmed Rešíd se v této situaci uchýlil ke lsti. Začal s Huseinem Gradaševićem vyjednávat a přijal nejdůležitější bosenské požadavky, a totiž, že se sultánovy reformy nebudou v Bosně provádět, že se Husein stane bosenským valí a že se do budoucna budou správci Bosny volit pouze z řad tamní bosenské šlechty. Poté, co si takto uvolnil ruce, mohl se velký vezír věnovat pouze odbojnému albánskému pašovi a oblehl jej ve skadarské pevnosti. Obléhání Skadaru trvalo šest měsíců, od května do listopadu 1831. Bylo ovšem jasné, že nakonec dopadne pro Mustafu špatně a proto se albánský paša rozhodl zapojit do vyjednávání o svém osudu Rakousko. V srpnu 1831 se obrátil na knížete Metternicha s žádostí, aby pro něj získal u sultána milost. Vídeňský dvůr, který již v té době považoval severní Albánii za oblast svého mocenského zájmu, pašově suplice vyhověl. Nakonec získal pro Mustafu nabídku čestné kapitulace a amnestii s tím, že ale opustí Albánii a usadí se v Istanbulu. Mustafa podmínky přijal, odešel do Cařihradu a tam byl jistou dobu v jakési

luxusní internaci. Za Mahmutova nástupce ale opět zastával důležité funkce, byl mj. valím v Hercegovině, a zemřel jako guvernér Medíny v roce 1860.

Po likvidaci albánského odporu se sultán rozhodl skoncovat i s odbojnou Bosnou. Jmenoval nového bosenského vezíra Kara Mahmuta Hamdí pašu, kterému se po několika srážkách podařilo „Bosenského draka“ definitivně v červnu 1832 porazit nedaleko Sarajeva. Kapetan Husein utekl do Rakouska a vídeňským prostřednictvím se i jemu podařilo získat sultánskou milost. Jak moc si konzervativní šlechta zakládala na svých zvycích i tradičním oblečení svědčí i skutečnost, že Husein odmítl sultánovu nabídku na to stát se jedním z velitelů nového vojska, protože by musel obléci novou „evropskou“ uniformu. V Cařihradě Husein také brzy poté zemřel. Tak skončilo albánské a bosenské povstání, které bylo vedeno s cílem uchovat jistou samostatnost či autonomii těchto oblastí, zakotvenou ovšem pouze ve zvykovém právu a stojící na slabosti ústřední osmanské moci. Šlo o povstání povýtce konzervativní, hájící privilegia zejména bosenských sipáhiů. Neznamena to však, že porážka povstání zavedla v těchto provinciích okamžitě sultánské reformy. Ty zde i nadále narážely na mnohé těžkosti a i nadále zde docházelo k lokálním nepokojům a projevům odporu. Povstání zároveň využilo Rakousko, které svými intervencemi poukázalo na to, že jeho velmocenský zájem bude do budoucna směřovat právě do těchto oblastí.

Problémy na západě říše ovšem ještě ani zdaleka nebyly vyřešeny, když se sultán Mahmut II. musel začít potýkat s mnohem závažnějším nebezpečím, hrozícím zcela rozvrátit jeho impérium.

Egyptské nebezpečí

Syrské tažení Muhammada Alího

Viděli jsme již, že v souvislosti s pomocí při potlačení řeckého povstání výrazně posílil svou pozici v rámci osmanské říše egyptský místodržící Muhammad Alí, jenž již před tím z Egypta učinil jakousi autonomní mocnost, jen nepříliš závislou na sultánovi. Hlavním spojencem Egypta se stala po jednáních v Alexandrii Francie. V roce 1829 Francie a Egypt vypracovaly společný plán na ovládnutí severní Afriky. V následujícím roce byla rozpracována varianta, podle níž by Muhammad Alí získal Tripolsko a Tunisko, zatímco Francie by obsadila Alžírsko. Posléze však Muhammad Alí změnil názor, odmítl účast na francouzském tažení do Alžíru (který Francie také, pouze s protestem Londýna a Cařihradu obsadila) a plně soustředil své síly na ovládnutí sousední Sýrie. Měl k tomu své dobré důvody.

Mahmut II. totiž v roce 1824 slíbil za pomoc při potlačení řeckého povstání Muhamadu Alímu Krétu a jeho vyženěnému synu Ibráhímovi Moreu, jejímž se měl stát valím. Události v Řecku ovšem, jak víme z předchozí kapitoly, skončily jinak, než oba plánovali, a sultán svůj slib nemohl splnit. Muhammad Alí proto místo Morey požadoval Sýrii (Damašský pašalik). Sultán jeho požadavek odmítl a Muhammad Alí si proto vytáhl s egyptským vojskem vzít požadované i bez sultánova souhlasu. V tomto tažení jej podpořili mnozí muslimové říše, jak Turci, tak Arabové, kteří zazlívali „sultánovi-ďaurovi“, jak byl Mahmut konzervativními muslimy nazýván, jeho evropské způsoby a reformy. V čele egyptských vojsk opět stanul osvědčený vojevůdce Ibráhím a opět velmi úspěšně. V listopadu 1831 překročil sinajskou poušť, obsadil Gazu, Jaffu a Haifu a oblehl dobře opevněnou pevnost Akko. Na pomoc obleženým se vydal správce Aleppa Osman Paša, Ibrahim jeho oddíly neočekávaně napadl a obrátil na útěk a vzápětí frontálním útokem obsadil 27. května 1832 i Akko a Damašek. Celá Sýrie byla v jeho rukou. Ibráhím se však nespokojil s tímto vítězstvím a pokračoval dál do Malé Asie. V prosinci pak zaútočil i na sultánovo elitní vojsko vedené velkým vezírem Mehmedem Rešidem pašou u anatolské Konye. Velký vezír měl k dispozici 56 000 mužů oproti Ibráhímovým 15 000, přesto utrpěl největší porážku své kariéry a sám padl do zajetí s dalšími 9 000 muži! Ibráhím se ocitl šest dní vojenského pochodu od Istanbulu a možná by se mu podařilo hlavní město říše i dobýt, pokud by mu jeho otec nepřikázal počkat na posily, což se ukázalo, z hlediska aspirací na získání sultánova sídla, popř. i titulu, jako velká chyba, neboť v mezidobí došlo k zřejmě nejpřekvapivějšímu velmocenskému zvratu v celé historii Východní otázky. Muhammad Alí ale zřejmě také nechtěl Cařihrad obsadit bez souhlasu západních velmocí, ovšem Británie, na níž se přednostně obrátil, mu podporu odmítla, ale neposkytla ji ani sultánovi. Francouzskou vládu vítězství Ibráhíma neznepokojovala, neboť mu byla nakloněna, ale neučinila pro Muhammada ani nic navíc.

Rusko-turecká aliance

Sultán se za situace, kdy se ocitl prakticky bez armády a kdy se jeho nepřítel mohl kdykoli vydat na pochod k hlavnímu městu (o Muhammadově váhání pochopitelně nevěděl), cítil doslova smrtelně ohrožen a hledal pomoc. Ze všech velmocí, které připadaly v úvahu, mu ji ale poskytla pouze ta, od které by se to nejméně čekalo, a totiž Rusko. Co stálo za tímto překvapivým dějinným zvratem?

Byl to především fakt, že Mikuláš I. vzápětí po uzavření Drinopolského míru přijal za stěžejní princip svého řešení Východní otázky zachování sultánova upadajícího impéria. Vítězstvím ve válce totiž zajistil Rusku vše, co potřebovalo. Neměl proto důvod usilovat o zničení Turecka. Tak ambiciózní cíl, s nímž kdysi přišla jeho babička Kateřina, v této době ani nebyl možný, protože by narazil na odpor ostatních velmocí, vedl by bezpochyby k vytvoření protiruské velmocenské koalice a k vojenské konfrontaci, z níž

by Rusko jen stěží mohlo vyjít vítězně (a sám car se o tom ještě za svého života měl přesvědčit).²⁵ Osmanská říše po Drinopolském míru pro Rusko nepředstavovala nebezpečí a Mikuláš vůči ní počal zaujímat vstřícnější stanovisko. Projevilo se to mj. i tím, že jí odpustil velkou část válečných reparací. Car proto za této pro Rusko velmi příhodné situace nemohl potřebovat, aby došlo k pádu Mahmuta a nástupu Muhammada Alího na jeho místo, neboť egyptský „místokrál“ se již dlouho ukazoval jako mnohem schopnější reformátor,²⁶ jenž by z momentálně slabého a neškodného souseda ruské říše mohl opět učinit velmoc. A proto se ruská vláda rozhodla na tento prakticky „vnitroturecký problém“ reagovat. Mikuláš I. poslal do Cařihradu svého vyslance, generála, ale především schopného diplomata Nikolaje Nikolajeviče Muravjova (1794–1866), pozdějšího hrdinu Krymské války, v níž si za dobytí pevnosti Kars vysloužil přízvisko Karskij, jenž do sultánova sídla přijel právě v době, kdy se roznesla zdrcující zpráva o tragické porážce velkého vezíra. Muravjov za této situace nabídl sultánovi pomoc ruské černomořské flotily, která by ochránila Cařihrad. A protože sultán váhal, pokračoval ruský diplomat do Alexandrie, kde chtěl zjistit záměry Muhammada Alího. Ten jej sice ubezpečil o tom, že nehodlá dobýt Cařihrad, nicméně sultán takovýmto slibům nevěřil, a proto nakonec na počátku února 1833 vyjádřil svůj souhlas s ruskou pomocí. Již za 18 dní, 20. února, se na Bosporu objevila ruská eskadra s prvním pozemním výsadkem, jenž si vybudoval tábor na asijském břehu Bosporu, v zálivu Hünkâr Iskelesi.

Ruská pomoc šokovala mnoho současníků. Flotila ostatně kotvila přímo před okny francouzského velvyslanectví a Francie proti její přítomnosti rozhořčeně protestovala. Sultán však byl neoblomný: ruská flotila zůstane tak dlouho, dokud nepomine nebezpečí egyptského útoku. Francouzský velvyslanec, aby se co nejdříve zbavil nepříjemného pohledu, se proto na popud francouzské vlády ujal zprostředkování mezi Muhammadem Alím a sultánem. Nakonec, v květnu 1833, byl v anatolském městečku Kütahya podepsán smír. Muhammad Alí sice nezískal pro Egypt nezávislost, nicméně Ibráhímova vojska měla zůstat v Sýrii a také v Adanském vilájetu na jihu Anatólie. Správcem obou oblastí se

25 Miroslav Šedivý, *Legenda o Mnichovu Hradišti. Příspěvek k Metternichově balkánské a africké politice*. Slovanský přehled 99, 2013, č. 1–2, s. 4.

26 Jak píše Leften Stavrijanos, Muhammad Alí se od jiných pašů, kteří na přelomu 18. a 19. století kouskovali osmanskou říši, lišil tím, že sice uchvátil moc s cílem osobně se obohatit, ovšem když se mu to podařilo, nespokojil se s tím a svoji novou vlast se pokoušel civilizovat a pozdvihnout. Pochopil, že klíč k tomuto úkolu leží na Západě. Investoval velké sumy, aby i přes velký odpor Británie v Egyptě vybudoval moderní průmysl. Zavedl také pěstování bavlny, jež se za krátkou dobu stala hlavním zdrojem egyptských příjmů. Nechal budovat zavodňovací kanály, čímž zvětšil rozlohu úrodné země a umožnil sklízet dvě úrody. Zásadního úspěchu pak dosáhl na poli vojenském, tím, že za pomoci týmů západních poradců, zejména Francouzů, vytvořil první moderní pozemní i námořní armádu ve vlivové sféře osmanské říše, což se nešťastnému Mahmutovi až do jeho smrti nepodařilo. Rozdíl v síle Muhammada Alího a sultána se poprvé projevilo již během řeckého povstání a při sýrijské kampani již o ní naprosto nebylo pochyb (Leften Stavrijanos, *Balkan posle 1453*. Beograd 2005, s. 289).

stal Ibrahim. Takovýto mír, uzavřený stejně pouze na nátlak západních velmocí, ale nemohl uspokojit ani jednu stranu. Bylo zřejmé, že je jen otázkou času, kdy dojde k dalšímu dějství egyptsko-osmanské krize. Ruská flotila již momentálně nebyla potřebná...

Dva dny po uzavření míru ale přijel do Istanbulu další ruský vyslanec, vynikající a okouzující diplomat, kníže Alexej Fjodorovič Orlov, který ještě před tím, než ruská flotila a výsadkové vojsko opustilo Cařihrad, získal svým šarmem natolik náklonnost Mahmuta II., že sultán sám nabídl Rusku možnost uzavřít trvalejší rusko-tureckou smlouvu. Ta byla nakonec podepsána v již téměř opuštěném ruském vojenském táboře v Hünkâr Iskelesi 8. července 1833. Smlouva měla charakter spojeneckého obranného mezinárodního dokumentu, jenž stanovil, že v případě války Osmanská říše nepustí přes Ůžiny cizí válečné lodi, Rusko se v ní na oplátku zavázalo poskytnout Turecku pomoc v případě napadení (nikoli ale v situaci, kdy říše sama vyvolá agresi). Mikuláš I. si smlouvou v podstatě zajistil neutralizaci Černého moře pro případ války s Velkou Británií a Francií. Doba platnosti smlouvy byla stanovena na 8 let. Přestože byla smlouva v podstatě nevinná, zhoršila na mnoho let vztahy mezi Ruskem a západními velmocemi. Rakousko Mikulášovu iniciativu v podstatě podporovalo, a své společné zájmy s Ruskem stvrdilo v Mnichově Hradišti, kde od 10. září jednal car za přítomnosti svého oblíbeného ministra zahraničí Nesselrodeho s Františkem I., knížetem Metternichem a dalšími vlivnými osobnosti habsburské monarchie. Oba císaři se v závěrech jednání shodli na nutnosti zachovat osmanskou říši v čele se stávající dynastií s tím, že právě Muhammad Alí představuje pro integritu Turecka největší problém.²⁷ Metternich se snažil v dalších letech do smlouvy zapojit i Británii a Francii, nicméně neúspěšně.

V důsledku ruské smlouvy s Tureckem se na Západě začaly projevovat rusofobní nálady. Zejména britské politické a intelektuální kruhy kolem ministra zahraničních věcí (a pozdějšího premiéra) lorda Henry Templena Palmerstona (1784–1865) byly touto rusofobií nakaženy. Kromě blízkovýchodní krize k tomu přispěl i způsob, jímž se Rusko vypořádalo s polským povstáním v roce 1830, a také dokumenty o zahraniční ruské politice především z let poslední rusko-turecké války. Tyto materiály ukořistili polští povstalci z varšavské kanceláře velkoknížete Konstantina Pavloviče, a v roce 1836 je vydal britský diplomat (mj. také od roku 1827 dobrovolník v řeckém povstání a znalec Turecka) David Urquhart (1805–1877) v prvním čísle svého časopisu *Portfolio*. Rusofobie, zakořeněná od této doby zejména v britské společnosti, byla ostatně i jedním z činitelů, který o dvě desetiletí později přispěl k vypuknutí Krymské války.

27 M. Šedivý, *Legenda o Mnichovu Hradišti*, s. 10.

Neúspěšná sultánova pomsta

Velmoci se v této době každopádně aktivně snažily zachovat mír v osmanské říši, přestože bylo zřejmé, že sultán je rozhodnut nepokorného pašu potrestat a zajistit celistvost říše, a že naopak Muhammad Alí hodlá rozšířit své území a získat pro ně naprostou nezávislost na osmanské říši. Ke krizi nakonec došlo v dubnu 1839, kdy sultán Mahmut porušil křehké příměří a rozhodl se pro akci proti Muhammadu Alímu. Jednak byl povzbuzen zprávami o nespokojenosti, která vládla v Sýrii s vládou Ibráhíma paši, jednak se domníval, že jeho nová armáda, cvičená zejména pruskými poradci, je již lépe připravena. Mezi poradci vynikal mladý pruský důstojník, kapitán Helmuth von Moltke (1800–1891), pozdější náčelník pruského (a poté německého) generálního štábu a slavný německý vojevůdce ve válkách s Dánskem, Rakouskem a Francií. Moltke pobýval v Turecku více než tři roky, naučil se dokonce turecky a stal se dobrým znalcem říše.

Sultán byl definitivně rozhodnut se svého nenáviděného soka zbavit. Osmanské oddíly začaly válku lépe než v předchozí krizi, nicméně výsledek byl v podstatě ještě horší. Dne 24. června 1839 přehradil Ibráhím paša cestu tureckým oddílům u Násibu a zcela je rozprášíl. Bitva byla ztracena v důsledku neschopnosti vrchního velitele Háfize Osmana paši, který nedbal Moltkeho (velel v bitvě tureckému dělostřelectvu) strategických rad. Do zajetí padlo 12 000 mužů včetně vrchního velitele, z čehož více než polovina se okamžitě přihlásila do Ibráhímova vojska! Sultán se nicméně zprávy o porážce již nedočkal, ve svých 54 letech zemřel pět dní po bitvě, 29. června, na následky alkoholismu. Jeho nástupce, nejstarší, ovšem teprve šestnáctiletý syn Abdülmecid I. (v české balkanistické tradici psaný jako Abdul Medžíd, 1821–1861), tak do vínku dostal situaci jen těžce řešitelnou, a to tím spíše, že turecká flotila, poslaná na pomoc pozemnímu vojsku, dezertovala a přešla na stranu egyptského místokrále. Mezi 24. červnem a 1. červencem 1839 tak říše ztratila pozemní vojsko, námořnictvo i sultána.

Na pomoc musely opět přijít velmoci. Francie podporovala Muhammada Alího, na druhé straně se ovšem, přes všechnu britskou rusofobii, vytvořila koalice Ruska (které nevyužila svého práva na pomoc z Hünkâr Iskelesi a dala přednost sblížení s Británií), Rakouska, Pruska a Británie, která se postavila na stranu mladého sultána. Velmoci uzavřely 15. července 1840 v Londýně smlouvu s Tureckem, jímž sa zavázaly poskytnout mu ochranu. Poté vyslali ultimátu Muhammadu Alímu, aby se spokojil s dědičným právem na správu Egypta a doživotní správou jižní Sýrie, a navrátil sultánu všechna ostatní území, jakož i flotilu. Francouzská vláda Adolphe Thiérse (1797–1877) ovšem usilovně podporovala Muhammada Alího a radila nepřijmout podmínky čtyřkoalice, kvůli čemuž málem došlo k anglo-francouzské válce. Poslední francouzský král Ludvík Filip (1773–1850, vládl tzv. červencové monarchii v letech 1830–1848) ale nechoval takovéto válečné cíle, svého premiéra odvolal a na jeho místo nastolil mírumilovnějšího Françoise Pierra Guillauma Guizota (1787–1874). Po této mocenské změně a vojenských demon-

stracích koalice se Muhammad Alí nakonec rozhodl doporučení velmocí přijmout, a tak byla v Londýně 13. července 1841 podepsána tzv. Dardanelská smlouva, jež ovšem ani zdaleka neřešila pouze „egyptský problém“. Všechny velmoci jí stvrdily „staré pravidlo Osmanské říše“, že v době, kdy impérium není ve válce, jsou Úžiny uzavřeny pro všechna válečná plavidla. Tím byla v podstatě zrušena smlouva z Hünkâr Iskelesi a Rusko ztratilo svoji výhodu, jíž jí smlouva poskytovala před ostatními velmocemi. Ba co více, její černošská flotila prakticky neměla možnost úžinami proplovat (a to vlastně až do první světové války). Smlouva tedy nebyla pro Rusko příliš výhodná, nicméně osmanská říše, ač oslabena, byla smlouvou zapojena do evropského práva a v jistém smyslu poprvé uznána jako člen „evropského velmocenského koncertu“. Tak byl uklidněn a svým způsobem zneškodněn poslední nebezpečný separatistický paša, ovšem zároveň tak byla otevřena cesta k odtržení Egypta od Osmanské říše. Egypt se od té doby také stal arénou nemilosrdného boje mezi vlivem anglického a francouzského kapitálu.

Tanzimatské reformy

Ještě v době, kdy vrcholila druhá egyptská krize, podařilo se osmanským reformátorům v čele s Mustafou Rešidem pašou přesvědčit sultána, že je zapotřebí pokračovat v reformách jeho otce. Reformami měla být také získána pozornost a sympatie liberálních evropských kruhů. A tak 3. listopadu 1839 vydal sultán proslulý hatt-í šerif gülhánský, v němž se poddaným osmanské říše všech vyznání zaručuje osobní, právní i majetková bezpečnost a zachování zákonitosti ze strany státní moci, zejména v otázce výběru a vyměřování daní a také pokud jde o pravidelné odvody vojska a délku vojenské služby. Mimo zákon bylo postaveno kupčení se správními funkcemi, zatýkání a pronásledování lidí bez soudního příkazu, svévolné konfiskace majetku a další podobná a v té době jinak zcela běžná bezpráví. Takto byly hatt-í šerifem gülhánským do říše zavedeny základy občanských práv a svobod jakožto svého druhu postupný přechod k ústavnímu systému. Kvůli rozpracování a zavádění těchto principů do praxe byla založena právní rada, jež připravila větší počet zákonů, které vešly do historie jako tzv. tanzimatské reformy (Tanzimat-i Hayriyre by bylo lze přeložit, jak upozorňuje Alan Palmer, jako „vznešená přestavba“, s tím, že slovo tanzimat by bylo možno moderně vyložit jako „perestrojka“).²⁸ Nejdůležitější z těchto reforem byly ty, které měly zamezovat pronájmu výběru daní (tedy skutečnosti, že si bohaté osoby – a nemusely být pouze muslimského vyznání – kupovaly právo vybírat daně a tak se samozřejmě obohacovat) a zavádět na všech úrovních státní

28 Alan Palmer, *Úpadek a pád osmanské říše*. Praha 1996, s. 118.

správy poradní orgány, tzv. medžlisy (od roku 1846), v nichž měly zasedat jak muslimové, tak křesťané. Ruku v ruce s těmito reformními kroky měly jít i reformy finanční.

Reforma sice byla dobře zamýšlená, nicméně vyvolala opět velké pobouření zejména mezi muslimy, kteří cítili jako křivdu, že by i křesťané měli mít ta práva, která po staletí byla pouze výsadou muslimských věřících. Tak se stalo, že ani muslimové, ani křesťané nevěřili, že by opatření vyřčená v hatt-í šerifu mohla vstoupit v platnost. Ani evropské velmoci neměly pochopitelně důvěru v to, že by se něco takového mohlo v osmanské říši povést, nicméně se o reformách vyjadřovaly pozitivně.

Odpor reformám v Bosně

Zavádění reformy opět, a řekli bychom i pochopitelně, vyvolalo v mnoha oblastech říše odpor. Nejsilněji proti nim opět vystupovali begové v Bosně. Bosenští sipáhijské se bouřili především proti snaze ústřední vlády o zrušení v říši ojedinělých dědičných kapetaní (menších správních jednotek) a zdaňování muslimů, které začal zavádět nový valí Tahir paša v letech 1847–1850. Ten se pokoušel také zlepšit agrární poměry v zemi zejména u křesťanských rolníků. Bosenští begové se ale rozhodně protivili jakýmkoli změnám, zasahujícím do jejich tradičního života a vzbouřili se proti Tahir pašovi. Pro svůj odpor si ale nezvolili vhodnou dobu. Vzhledem k tomu, že v celé říši tehdy panoval mír, mohla se Porta se vzbouřenci jednou provždy vypořádat a vykořenit svévoli bosenské oligarchie. Sultán poslal do Bosny schopného vojevůdce Omer pašu Latase (1806–1871), původem Srba, syna rakouského hraničářského důstojníka, jenž přešel na islám, a ten Bosnu v roce 1850–1851 pokořil a vzbouřence krvavě potrestal. Tak byla definitivně a jednou pro vždy zlomena moc bosenské begovské oligarchie. Tak padlo poslední útočiště feudálních odpůrců reformy a potažmo režimu.

Hnutí v balkánských zemích a jejich národní programy

Ve výše nastíněných dramatických zápletech Východní otázky se vyvíjel také složitý národní a sociálně revoluční proces křesťanských národů říše. Jakkoli jak Srbsko, tak zejména Řecko bylo svým způsobem saturováno a změny a zvraty osmanské moci do nich nezasahovaly buď vůbec, nebo pouze velmi omezeně, stala se hnutí v těchto zemích nedílnou součástí Východní otázky.

Odstranění osmanských feudálních vztahů, k nimž došlo v Srbsku a v Řecku ve třicátých a čtyřicátých letech, pochopitelně přispělo k rozvoji ekonomiky, zejména obchodu s Evropou (v případě Srbska především s habsburskou monarchií, Řecko mělo díky námořnímu obchodu možnosti značně větší), podobné tendence bylo možno zaznamenat také v podunajských knížectvích. Přes všechny těžkosti, způsobené složitým prosazováním (či spíše neprosazováním) reforem, docházelo k ekonomickému boomu také mezi křesťanskými národy osmanské říše na Balkáně, a to jak v prostředí bulharském, kde v městech pod Starou planinou vznikaly první manufaktury, tak, pochopitelně, v prostředí řeckém. Obchod v impériu spočíval zejména v řeckých rukou, říkalo se tehdy, že ekonomickým centrem Řeků nejsou Athény, ale Istanbul. Význam řeckých obchodních kolonií v osmanské říši i mimo ni byl pro řecké národní hnutí rozhodující i v minulosti, a nijak se nezmenšil ani se vznikem samostatného řeckého státu. Velký podíl na ekonomickém vzestupu jak nových balkánských států, tak také na národním hnutí jednotlivých křesťanských národů v osmanské monarchii, měli také obchodně zdatní Cincari, jejichž bohaté rodiny, jež postupně splývaly s většinovým jinonárodním prostředím, položily mnohde základ významných průmyslových či obchodních podniků.

Postupné formování národní buržoazie měl vliv i na pronikání moderních myšlenek evropského liberalismu do jinak uzavřeného a konzervativního balkánského prostředí. Díky jeho působení jsou právě ve čtyřicátých letech v nových balkánských státech, ale i tam, kde ještě vládla osmanská říše, formovány nové národní programy, jež poté ovlivňují politiku mladých balkánských států i národních hnutí a výraznou měrou tak mění průběh Východní otázky.

Velká myšlenka

Řecké hnutí bylo zaměřeno dvojnásobně: v království mělo charakter boje za demokracii, ústavnost a parlamentarismus, proti vměšování velmocí do řeckých záležitostí i proti absolutismu. Toto úsilí bylo úspěšně ukončeno vyhlášením ústavy v roce 1844 a vítězstvím parlamentarismu nad absolutismem. Jak jsme ovšem již viděli, rozsáhlá území osídlená převážně řeckým obyvatelstvem i nadále zůstávala mimo hranice Řeckého království. Logickou snahou jak obyvatel těchto území, tak i řecké vlády proto bylo jejich sjednocení s královstvím. Řecko se díky tomu v té době stalo základnou pro výpady dobrovolnických a hajduckých čet na osmanské území – na Krétu, do Epiru, Thesálie a do Makedonie. V těchto oblastech i jinak docházelo ke kontinuálním bojům ozbrojených čet s osmanskou mocí a jejich podpora z Řecka dodávala tomuto četnickému působení národně-revoluční charakter. V roce 1841 kulminovaly tyto příležitostné srážky velkým lidovým povstáním na Krétě, k němuž se okamžitě přidala masa dobrovolníků z Řecka – vesměs bývalých bojovníků z řecké revoluce, kteří v mírovém životě jen těžce nacházeli uplatnění. Povstalci vyhlásili dokonce dočasnou krétskou vládu, nic-

méně energický zásah Porty, diplomaticky podporovaný Británií, která v obavě o Jónské ostrovy, jež i nadále zůstávaly pod její správou, s podezřením hleděla na jakékoli řecké národní aspirace, povstání krvavě potlačil.

Řecké hnutí mělo svůj základ v programu, známým pod jménem „*Velká myšlenka (Megali idea)*“, jež ale jen velmi vzdáleně vycházela z demokratických představ Rigase Fereiose. Tato myšlenka, formulovaná uceleně poprvé v roce 1844 frankofilním politikem Ioannisem Kolettisem (1773–1847) a pojmenovaná tak básníkem Alexandrosem Soutsosem (1803–1863), vyjadřovala přání o „osvobození“ všech Řeků a jejich následné sjednocení ve velkém společném státě, který by byl jakýmsi dědicem byzantské říše. Pod „řeckými zeměmi“, jež měly být sjednoceny, se rozuměla Makedonie, Albánie, jižní Bulharsko po Starou planinu, egejské a jónské ostrovy, Kréta, Kypr, západní pobřeží Malé Asie a pochopitelně Konstantinopol, jako „*velké hlavní město, které je radostí a nadějí všech Helénů*“, jak ve svém slavném vystoupení v národním shromáždění prohlásil Ioannis Kolettis.²⁹ Tak by bylo obnoveno řecké císařství, jež by Řekům, jakožto nejstaršímu evropskému národu, s největší a nejzásadnější kulturní a duchovní tradicí, zajistilo dominanci na jihovýchodě Evropy a ve východním Středomoří.

„*Nárys*“ srbské politiky

Srbsko knížete Miloše bylo v roce 1833 rozšířeno o šest nahií, jež Porta v roce 1813 vydělila z bělehradského pašaliku a přes závazky z Akkermanské konference a Drinopolského míru odmítala vrátit. Po tomto rozšíření autonomního Srbska na nějakou dobu přestává oblast Milošovy moci hrát v procesech Východní otázky zásadnější roli. To ovšem neznamená, že by se Miloš potají nezabýval možností rozšíření své državy směrem na Bosnu, ale také na jih, do staré Rašky, na Kosovo a Metochii či do severní Makedonie. S těmito svými myšlenkami se kníže svěřil dvojici evropských diplomatů, zmíněnému již Davidu Urquhartovi a jednou francouzskému diplomatovi, kteří s nimi pochopitelně seznámili své vlády. Tyto zprávy prohloubily zájem západních vlád o dění v Srbsku, a tak v průběhu 30. let většina evropských velmocí otevřela v Bělehradě svá zastupitelství. David Urquhard učinil i něco více: S myšlenkami knížete Miloše obeznámil centrum polské emigrace, jež se v té době, po porážce polského povstání, formovalo pod vedením knížete a „nekorunovaného polského krále“ Adama Czartoryského (1770–1861) v Londýně (v roce 1833 pak přesídlilo do Paříže, kde mělo základnu v známém Hôtelu Lambert). Sám Adam Czartoryski se poté začal, zejména od konce 30. let, intenzivně zabývat srbskou, resp. jihoslovanskou otázkou. Z polského centra pak do Srbska přicházely inspirace k vypracování konkrétního srbského národního programu, který by byl zaměřen jak proti Turecku, tak, a to zejména, proti rakouské a především ruské politice a zájmům na Balkáně.

29 P. Hradečný a kol., *Dějiny Řecka*, s. 309.

Po mocenské změně v Srbsku v roce 1842, která ovšem není předmětem našeho výkladu o Východní otázce, kdy byla na 16 let svržena dynastie Obrenovićů a vlády se ujal syn Karadjordje Petroviće Aleksandar (1806–1885, vládl v letech 1842–1858), pak byla skutečně formulována koncepce další srbské zahraniční politiky, známá jako „*Nárys (Načertanije)*“. Tento projekt vznikl pod vlivem „*Plánu slovanské politiky Srbska*“, jež podle myšlenek knížete Adama Czartoryského vypracoval jeho přední balkánský agent, český revolucionář František Alexandr Zach (1807–1892).³⁰ Zachův plán byl založen na širokém jihoslovanském základu, předpokládajícím, že se Srbsko stane jakýmsi sjednotitelem slovanských balkánských zemí, a to nejen těch, ležících v rámci osmanské říše, ale také charvátských a srbských zemí habsburské monarchie, a vytvoří silný, velký a životaschopný stát, jenž se bude moci vzepřít jak ruskému, tak rakouskému šíření na Balkán. Srbský ministr vnitra Ilija Garašanin (1812–1874), jehož Zach nadchl pro svou myšlenku, ovšem návrhy českého revolucionáře, jehož život byl od té doby spjat se srbským prostředím, v němž sehrál mimořádnou roli (mj. jako zakladatel důstojnické školy či zbrojovky v Kragujevci nebo jako první srbský generál a dlouholetý náčelník srbského generálního štábu), poněkud modifikoval. Zmírnil antiruské zaměření plánu a zúžil i jeho cíle. Učinil tak z něj ve skutečnosti jakýsi srbský národní program, který předpokládal sjednocení všech „srbských zemí“ (ať již se pod tím rozumělo cokoliv) se Srbskem, jež bude mít zabezpečeno přístup Jaderskému moři. Možnost začlenění Charvátů a Bulharů do tohoto plánu s cílem vytvořit větší jihoslovanské společenství připouštěl Garašanin teprve v nějaké vzdálenější budoucnosti. I pro Srby v habsburské monarchii požadoval pouze lepší péči o zachování jejich národních práv a svébytnosti v rámci stávajícího uherského zákonodárství. Rozšiřování území na úkor Turecka nehodlal prosazovat revoluční násilnou cestou, ale trpělivou diplomatickou prací a připojováním jednotlivých částí rozpadající se monarchie.

Vzhledem k tomu, že se Garašaninův plán měl uskutečnit na troskách dvou velkých říší – osmanské a rakouské, bylo mu jasné, že Srbové sami by neměli dostatek sil k takovému činu. Předpokládal proto oporu v některých evropských velmocích. Ve shodě s polským plánem to ovšem nemělo být Rusko, protože jeho zájmy byly s plánem v přímém rozporu, ale především Francie a potažmo i Velká Británie, tedy mocnosti, které v oblastech zahrnutých plánem neměly své přímé strategicko-politické zájmy. Plán byl zveřejněn až několik desetiletí po jeho vzniku a je otázka, jak dalece ovlivňoval srbskou politiku, nicméně mnohé jeho principy se některé srbské vlády respektive panovníci pokoušeli uskutečnit, a to až do roku 1914, kdy byly zaměněny plánem na vytvoření jihoslovanského státu.

30 Více to tom z poslední doby např. Václav Štěpánek – Ladislav Hladký, *František Alexandr Zach 1807–2007*. Brno 2007.

Černoohorské snahy

Také Černá Hora v té době postupně buduje svoji moderní státnost pod vedením svých metropolitů Petra I. (nar. 1747, vládl 1781–1830) a Petra II. (nar. 1813, vládl 1830–1851) Petrovičů Njogošu. Černá Hora měla velký vliv na okolní srbské a albánské oblasti – Hercegovinu, novopazarský sandžak a na severoalbánské křesťanské kraje ovládané kmeny Mirditů, Klimentů, Hotů a Grudů, zejména proto, že byla v permanentním boji se sousedními osmanskými oblastmi a její území se stávalo útočištěm nejrůznějších vzbouřenců proti osmanské moci, ať již byly jejich pohnutky jakékoli. Z jejich podpory se vždy Černá Hora snažila něco vytěžit i pro sebe. Podporovala hnutí Mustafy paše Bušatliho ze Skadaru i veškerá vření mezi katolickými kmeny severní Albánie.

Počátky bulharského národního hnutí

Oblasti dnešního jižního Srbska a severního Bulharska byly ve 30. a 40. letech dějištěm častých rolnických povstání, z nichž největší vypuklo v okolí Niše v dubnu roku 1841, a protože zůstalo bez podpory Srbska, s ním počítalo, bylo krvavě potlačeno – osmanské trestné oddíly vypálily 240 obcí, autonomní Srbsko muselo přijmout 10 000 uprchlíků.

Bulharský národní program vznikal později než programy řecké a srbské, jakkoli ekonomické podmínky v bulharských oblastech byly koncem 18. a na počátku 19. století výrazně lepší než v Srbsku. Ve 30. a 40. letech 19. století zde dochází k velkému rozmachu průmyslové výroby a obchodu, mnohá města se stala významnými obchodními centry (Trnovo, Svištov, Gabrovo, Koprivštica aj.) a etablovala se v nich vlivná vrstva bohatých bulharských obchodníků a řemeslníků. Také v zahraničí vznikaly vlivné bulharské obchodnické kolonie. V této době se navíc začal projevovat odklon části podnikatelských bulharských vrstev od vlivu řeckého školství a vzdělání, jemuž do té doby až nebezpečně podléhaly. Bohatí obchodníci začali podporovat vznik bulharských škol a tisk bulharských knih. Teprve nyní tak vlastně lze hovořit o bulharském národním obrození. Kromě tohoto zápasu o národní svěbytnost se začala projevovat i snaha emancipujících se zárodků bulharské buržoazie vymanit se definitivně i z fanariotského vlivu v oblasti církevní. Všechny tyto problémy nakonec způsobily, že bulharské národní obrození nevygenerovalo podobný národní program jako v Řecku či v Srbsku, byť mnozí autoři rozvíjeli teorie o obnově středověké „Symeonovy říše“ (podobně jak byla v Srbsku přítomna myšlenka obnovy „Dušanova carství“ a v Řecku pak Byzance), a plány sjednocení „bulharských zemí“ byly vlastně do Bulharska importovány až během Velké východní krize.

Tajné spolky

Vytváření národních programů vyžadovalo i akce k jejich propagacím a také zakládání organizací pracujících na jejich uskutečňování. Toto aktivitu na sebe ve 40. letech 19. století převzaly tajné národní organizace, které vznikaly po celém Balkáně, někdy samostatně, někdy ve spolupráci s vládami nových národních států, jež je mnohdy i samy iniciovaly. Tyto organizace nejčastěji seskupovaly příslušníky mladé národní inteligence, mnohdy ovšem byly jejími členy i lidé z jiných společenských vrstev. Největší počet tajných organizací vznikl v té době v podunajských knížectvích, zejména pak ve Valašsku. Jejich cílem bylo pochopitelně zrušení závislosti na osmanské říši, některé z nich měly i širší cíl směřující k vytvoření jakési balkánské federace. Takto vznikl v roce 1843 ve Valašsku pod vedením Iona Ghicy, Nicolae Bălcescu a Christiana Tella spolek „*Frăția (Bratrství)*“ a v Moldávii spolek *Vlastenecké sdružení*, mezi jehož členstvem byl i pozdější první kníže sjednoceného Rumunska Alexandru Ion Cuza.

Tajné podvratné protiturecké organizace vznikaly také v Řecku, zejména pak z emigrantů z Kréty, Thesálie, Epiru a Makedonie. Tyto revoluční organizace vysílaly ozbrojené čety na osmanské území, které se v řeckých oblastech pokoušely připravovat povstání. To také často vedlo k závažným řecko-tureckým sporům a napětí (např. v roce 1845 a 1847), které jen se štěstím neskončily válkou.

Revolucionáři z oblastí pod osmanskou správou, zejména však z bulharského a jihosrbského území, pochopitelně směřovali také do Srbska. Všechny tyto tajné revoluční organizace měly během čtyřicátých, padesátých a šedesátých let za cíl vyvolání celobalkánské povstání proti osmanské říši. Většina z nich se snažila o velmi těsnou spolupráci a na rozdíl od v té době již víceméně vyprofilovaných národních programů Řecka a Srbska nebyly v národnostním pohledu úzce etnocentrické.

Velmoci a Východní otázka v první polovině 40. let

Po londýnských dohodách ukončujících egyptskou krizi vliv Velké Británie v osmanské říši nebyvale vzrostl. Spolu s ním sílil geometrickou řadou i anglický vývoz do Turecka, takže zachování celistvosti osmanské říše se stávalo pro britské impérium životně důležitým. Na rozpadu turecké říše ale nemělo v té době zájem ani Rusko, ač se v mnoha publikacích tvrdí opak. Existovala však i obecná obava, že se říše může rozpadnout sama působením vnitřních faktorů. „*Uvidíme, jak dlouho nemocný muž zůstane naživu, ale bojím se, že přes všechnu naši medicínu před sebou nemá dlouhý život*“, psal car Mikuláš I.

v jednom dopise knížeti Ivanu Fjodoroviči Paskevičovi o Turecku na počátku 40. let.³¹ V roce 1844 se car pokusil pro tento případ zajistit spolupráci s Velkou Británií při své slavné návštěvě Anglie. Ministr zahraničí hrabě Nesselrode o těchto jednáních sepsal memorandum, podle něhož se obě mocnosti domluvily na tom, že budou udržovat osmanskou říši při životě, dokud to jen půjde, a že se v případě, pokud by hrozil bezprostřední rozpad, budou vzájemně konzultovat o možnosti dalších kroků. Byl to ovšem pouze neoficiální dokument, který, jak se později ukázalo, Británie nebrala jako zavazující.

Liberální Francie, která byla Rusku trnem v oku a proti níž chtěl car během své návštěvy také domlouvat spojenectví s Británií, se usilovně snažila získat ztracený vliv v jihovýchodní Evropě, k čemuž používala i zmíněné již agenturní síť knížete Adama Czartoryského. Poměrně silný politický směr ve Francii v té době oproti Rusku a Británii naopak navrhoval zničení „nemocného muže na Bosporu“. Např. Alphonse de Lamartine (1790–1869) se v roce 1840 vyjadřoval ve smyslu, že by sice bylo kvůli evropské rovnováze sil zapotřebí Turecku zachovat celistvé, jestliže se však pod tlakem událostí projeví další tendence rozkladu a odtrhne-li se z něj nějaká provincie, pak je zapotřebí napomáhat k jejímu pozvednutí, k dosažení její svrchovanosti a nezávislosti a k jejímu zařazení do rodiny států s tím, že by tento stát pak měl posloužit k zajištění nové evropské rovnováhy sil.³²

Snaha ruské diplomacie o protifrancouzské britsko-ruské spojenectví dostala trhliny po návštěvě krále Ludvíka Filipa v Anglii, jež se uskutečnila jen několik měsíců po carově návštěvě. Proto si carská diplomacie hledala nové cesty a pro druhou polovinu 40. let si dala, pokud jde o Východní otázku, nelehké úkoly: posílit svůj vliv v Srbsku, Černé Hoře a v bulharských oblastech, rozšířit obchod s Tureckem a nekompromisně dbát o práva pravoslavní na Východě. Zejména tento poslední bod se nakonec ukázal jako velký kámen úrazu.

31 *Vostočnyj vopros vo vnešnej politike Rossii*. Moskva 1978, s. 124.

32 J. Kolejka, *Východní nebo Balkánská otázka*, s. 162.

Revoluce v roce 1848–1849 a její vliv na Východní otázku

Revoluční období v Evropě mělo svými principy občanské rovnosti, národní svobody a protifeudálního prvku svůj nepopiratelný ohlas také mezi balkánskými národy, působilo na jejich národní hnutí, a tím i na děje Východní otázky. Vliv událostí roku 1848 ale měl v různých oblastech osmanské říše i nových států rozdílnou intenzitu a také jeho důsledky byly v jednotlivých oblastech odlišné.

Revoluce a Srbové

Na balkánské Srby působila revoluce v habsburské monarchii zprostředkovaně, přes uherské Srby, kteří byli jejími ději přímo zachvázeni a vojensky v ní účinkovali. Dolno-uhersští Srbové se v počátcích nestavěli nepřátelsky k požadavkům nové maďarské revoluční vlády a jejich vůdcové se v podstatě shodovali s jejím programem. Odmítnutí jazykových požadavků a národnostních práv Srbů (a také dalších nemaďarských národností Uher) na bratislavském sněmu ale přimělo uherské Srby k samostatnému jednání. V květnu 1848 se sešla ve Sremských Karlovcích srbská národní skupština, která vyhlásila dlouho žádanou autonomii srbských jihouherských oblastí – srbskou Vojvodinu – a zároveň spolek s Charvátskem. Maďarská vláda považovala, ze svého hlediska logicky, karlovské shromáždění (s nímž souvisel i nábor do srbského revolučního vojska) za nepřátelský akt a vyslala proti jihouherským Srbům vojsko. V tu chvíli se do akce zapojili i Srbové z knížectví a přispěli k boji uherských Srbů proti maďarskému vojsku dobrovolnickou jednotkou o síle 8 000 mužů pod vedením Stevana Kničanina.³³ Společně se ubránili maďarskému útoku a společně pak také pomáhali potlačovat maďarskou revoluci s charvátskými oddíly bána Josipa Jelačice. Porážka maďarské revoluce za pomoci ruské intervence ovšem v konečném důsledku znamenala i v knížecím Srbsku nástup podobného konzervativního režimu, jakým byl tzv. Bachův absolutismus v Rakousku.

Revoluce v podunajských knížectvích

Nejvýrazněji nicméně zapůsobily myšlenky revoluce v podunajských knížectvích a na Jónských ostrovech. Revoluční hnutí se projevilo jako první v Moldavsku vzpourou proti vládě knížete Mihaila Sturdzy (1794–1884, vládl v Moldavsku v letech 1834–1849). Vzpouru ale kníže dokázal zavčas (a dlužno říci nekrvavě) potlačit. Daleko silnější a zá-

33 Za své zásluhy o potlačení maďarské revoluce získal Stevan Kničanin od císaře Františka Josefa I. nevyšší rakouské vojenské vyznamenání – vojenský řád (kříž) Marie Terezie, spjatý s udělením šlechtického titulu rytíř (svobodný pán, baron) a doživotní rentou.

sadnější proto bylo revoluční hnutí ve Valašsku. Mladá valašská buržoazie a její inteligence, vesměs vystudovaná na předních západoevropských, zejména francouzských univerzitách, byla prodchnuta duchem buržoazně demokratické revoluce již dlouho před vypuknutím revolučních událostí v Evropě, ostatně výše zmíněný spolek Frăția byl právě tohoto charakteru. Cílem této revoluční organizace bylo sjednocení rumunských zemí a vybudování jednotného nezávislého státu, zrušení feudálních privilegií a provedení agrární reformy, demokratizace země a rovnost politických práv, svoboda tisku, rovný přístup ke vzdělání a vytvoření národního vojska.

Revoluce ve Valašsku, jejíž ústřední postavou byl Nicolae Bălcescu (1819–1852), jenž se zúčastnil i boje na pařížských barikádách, byla připravována se souhlasem tehdejšího francouzského ministra zahraničí Alphonse de Lamartina a za účasti francouzské vlády, nicméně když slibovaná pomoc nepřišla, rozhodli se valašští revolucionáři k samostatné akci. Revoluční program, podporovaný i částí liberální šlechty, měl pochopitelně ohlas u drobné buržoazie, řemeslnictva, obchodnictva, ale pro svůj protifeudální program zejména u valašského rolnictva. Díky tomu valašské revoluční hnutí získalo velkou sílu a masovost. Pod tlakem revolučních vrstev podepsal valašský panovník Gheorghe Bibescu (1804–1873, vládl v letech 1843–1848) revoluční ústavu, souhlasil s vytvořením prozatímní revoluční vlády a 13. června 1848 následně abdikoval a uprchl z Bukurešti. Brzy se však ukázalo, že vláda sama není jednotná, spory vyvolávaly zejména principy plánovaných voleb do ústavodárného shromáždění a především rozdělení půdy nesvobodným rolníkům. Levé revoluční křídlo, vedené Bălcescuem, neuspělo ve své snaze důsledně provádět plánovaný revoluční program, konečným úderem valašské revoluci pak byla společná ruská a turecká intervence. V polovině září obsadila turecká armáda po krátkém boji se špatně ozbrojenými a organizovanými oddíly revolucionářů Bukurešť a revoluce byla poražena. Nejbojovnější rumunští revolucionáři pak přešli do sousedního Sedmihradska. Situaci v knížectvích nově vyřešila konvence, uzavřená mezi Ruskem a Tureckem v Balta Limanu (nedaleko Cařihradu) z 1. května 1849, jež stvrzovala osmanskou suverenitu nad knížectvími za ruského dohledu. Osmanská suverenita nad knížectvími byla touto dohodou spíše posílena, protože knížata již podle ní neměla být jmenována jako doposud bojarskou radou, ale přímo dosazována Portou (s ruským souhlasem) na sedmileté období. Společná vojenská rusko-turecká přítomnost v knížectvích byla udržována do roku 1851. Baltolimanská konvence zůstala v platnosti do počátku Krymské války, kdy byla knížectví okupována Rakouskem, její principy pak byly zrušeny pařížskou mírovou smlouvou uzavírající Krymskou válku v roce 1856.

Nicolae Bălcescu po porážce valašského povstání jednal v květnu 1849 s Lájosem Kossutem o vytvoření rumunské legie v rámci maďarských revolučních vojsk a o národních požadavcích uherských a sedmihradských Rumunů. Pod tlakem silící reakce nakonec maďarské revoluční národní shromáždění v Segedínu koncem července 1849

Bălcescuův projekt přijalo jako základ národnostního zákona, zajišťujícího všem uherským národům svobodné užívání jejich jazyka. Toto národnostní „prohlédnutí“ ale přišlo pro maďarskou revoluci pozdě. V té době již v Uhrách operovala dvousettisícová ruská intervenční armáda. Dne 11. srpna 1849 maďarská revoluční vláda abdikovala a uprchla do osmanské říše, tečkou za celou událostí pak byla kapitulace maďarského vojska u Világose 13. srpna téhož roku.

Revoluce na Jónských ostrovech

Na Jónských ostrovech pod britským protektorátem začala revoluce, mající za cíl sjednocení ostrovů s Řeckem, povstáním na Kefalonii v září 1848, které bylo anglickými jednotkami tvrdě potlačeno. Následné represe pouze dolévaly oleje do ohně nespokojenosti ostrovních Řeků. Následovaly atentáty, diverzní akce a v srpnu 1849 vypuklo nové povstání, vedené tzv. mladojónskou stranou, které sice bylo také poraženo, ale separatistické hnutí od té doby již ostrovy neopustilo a jeho výsledkem pak bylo konečné předání ostrovů Řecku v roce 1864.

Revoluční hnutí a Černá Hora

Revoluce roku 1848 se vzdáleně dotkla i Černé Hory, kde vladyka Petr II. Petrovič Njegoš rozvíjel přípravy k povstání v Hercegovině a Albánii. Jako velmi vzdálený ohlas revolučního roku 1848 by mohlo být možná považováno i povstání v Hercegovině v roce 1852, podpořené Černou Horou, v níž po smrti Petra II. Petroviče Njegoše (1850) dosedl na trůn první čistě světský panovník z rodu Petrovičů, kníže Danilo (1826–1860). Trestná výprava nám již známého Omera paši Latase na vzbouřené kraje a Černou Horu by skončila pro obě země zcela jistě katastrofou. V oddílech Omera paši ovšem sloužila také řada emigrantů-revolucionářů z maďarské revoluce a na tuto situaci nehledělo Rakousko s porozuměním. Jeho energická intervence proto nakonec, na počátku roku 1853, zachránila Černou Horu před jistou porážkou.

Otázka politických emigrantů v osmanské říši

i jinak zatěžovala vztahy mezi ní a Rakouskem a Ruskem. Do Turecka uprchly tisíce příslušníků maďarských povstaleckých vojsk v čele s Lájosem Kossuthem, a také zhruba 800 Poláků, ruských poddaných, bojujících v revoluci za maďarské (a jak doufali, i za své, polské zájmy). Nejvýznamnějším z polských emigrantů byl hrdina polského povstání z roku 1830 a vrchní velitel maďarských revolučních vojsk Józef Zachariasz Bem (1794–1850), který brzy po své emigraci přestoupil na islám a jako Murad paša sloužil až do své smrti v roce 1850 sultánovi jako guvernér (valí) Aleppa. Ruský car i rakouský císař požadovali po sultánovi vydání politických emigrantů. Turecká vláda ovšem, podporována anglickým a francouzským velvyslancem, požadavek na vydání emigrantů

odmítla. V září 1849 proto Rusko a Rakousko přerušily diplomatické styky s Vysokou Portou. Jako reakce na tento nepřátelský akt prohlásil týden poté britský ministr zahraničí lord Palmerston, že jak Británie, tak Francie je připravena podpořit Vysokou Portu v jejím rozhodnutí emigranty nevydat s tím, že spojená britsko-francouzská flotila je již na cestě k Dardanelám. Na základě této intervence nakonec obě konzervativní mocnosti přestaly na svých žádostech o vydání emigrantů trvat. Zejména pro Rusko ovšem měla tato epizoda velmi špatnou dohru v podobě nové silné vlny protiruských nálad v Anglii. Car, ale i rakouský císař, byli v tisku označováni za „nemilosrdné tyrany“ a „katany svobody“. Nejen že utopili v krvi osvobozenecká hnutí evropských národů, ale pokoušeli se mstít i na bezbranných emigrantech. Ironií osudu se tak Turecko, které utečence přijalo, stalo na krátký čas v očích anglické i francouzské veřejnosti ochráncem evropské svobody před brutální despotií obou imperátorů. Takoveto postoje veřejnosti rozhodně nebyly nevýznamné a za tři roky usnadnily Palmerstonovi i dalším provést vůči Rusku kroky mnohem radikálnější.³⁴

Velmoci a Východní otázka po revoluci

Rusko a Rakousko byly po porážce revoluce z let 1848–1849 i bez ohledu na emigranty, mocnostmi nejvíce zainteresovanými ve Východní otázce. Zatímco ovšem Rakousko, vystrašeno národními revolucemi, které jej přivedly na pokraj rozpadu, se v případě osmanské říše zasazovalo za status quo a vystupovalo proti jakékoli možnosti útoku na integritu a stabilitu osmanské říše (zejména ovšem ze strany národních revolucí balkánských národů), ruské strategické koncepce naopak, po letech ochrany osmanského impéria, začaly směřovat k definitivnímu vyřešení Východní otázky v ruský prospěch. Car Mikuláš přitom vycházel z několika, jak se ovšem velmi brzy ukázalo mylných, předpokladů. Především z vděčnosti Rakouska a částečně i Pruska za pomoc při likvidaci revoluce. Sázel také na slabost Francie, o níž předpokládal, že po revolučních otřesech a vyhlášení druhé republiky v čele s prezidentem Ludvíkem Napoleonem (1808–1873) (republika ovšem neměla dlouhého trvání, neboť po prosincovém převratu v roce 1851 se nechal Ludvík prohlásit císařem Napoleonem III.), není schopna se postavit ruským ambicím. Jediným silným protivníkem tak podle těchto předpokladů zůstávala Velká Británie, ale i v tomto případě se v Rusku počítalo s tím, že Británie by do konfliktu s Ruskem nešla bez spojenců (a jak jsme viděli, takoví by se v té době v Evropě neměli najít). Přesto se ale car rozhodl přijmout diplomatická opatření, které by anglický odpor ruským záměrům s „nemocným mužem na Bosporu“ minimalizovaly, případně zcela odbouraly. Využil k tomu i skutečnost, že koncem roku 1851 byla v Británii vytvořena nová vláda v čele se smírlivým premiérem Georgem Hamiltonem Aberdeenem, a k ruským záležitostem vždy podezřívavý, ba nepřátelský lord Palmerston byl z britského mi-

34 L. Stavrijanos, *Balkan*, s. 308.

nisterstva zahraničních přesunut na méně vlivné místo ministra vnitra. Právě v té době ovšem došlo k nové krizi ve Východní otázce.

Spor o Svatá místa

Od roku 1850 do roku 1853 se totiž mezi Ruskem a Francií rozhořel spor o křesťanská svatá místa v Palestině. Otázka zněla, zdali největší křesťanské svatyně mají spravovat katoličtí nebo pravoslavní mniši. Rusko v tomto směru tradičně podporovalo požadavky pravoslavných, Francie pak požadavky katolíků. Od poloviny 18. století ovšem byla Francie až příliš zaujata svými vlastními problémy, než aby se zabývala takovýmito „podružnostmi“, čehož s ruskou podporou využili řečtí mniši, kteří do poloviny 19. století převzali správu i těch svatých míst, která před tím kontrolovali katolíci. Tato situace se měla změnit s nástupem Ludvíka Napoleona. Ten, pro podporu svých cílů (vyhlášení císařství), začal hrát na katolickou strunu a např. v roce 1849 pomáhal intervencí obnovovat papežský stát v Římě. V roce 1850 poslal do Cařihradu vyslance, který měl na sultánovi vymoci návrat správy svatých míst do katolických rukou. V roce 1852 sultán podlehł Ludvíkovu nátlaku a učinil vůči katolické straně několik vstřícných kroků, z nichž nejvýznamnější bylo předání klíčů od betlémského chrámu Narození Páně. Přibližně v té době se stal Ludvík Napoleon císařem a tak již neměl zapotřebí pokračovat v nebezpečné palestinské hře. Poslal tedy vyslance do Petrohradu, aby se o správě svatých míst dohodovil přímo s carem. To však již bylo pozdě.

Kromě rozhořčení, které v pravoslavném Rusku vyvolalo předání klíčů od chrámu Narození Páně katolíkům, svou roli sehrála také nesympatie, již car choval k novému císaři. Další nesnáz spočívala v tom, že ve stejné době již byl do Cařihradu poslán carův vyslanec kníže Alexandr Sergejevič Menšikov (1787–1869), aby věc vyřídil přímo se sultánem. Car byl navnaděn předcházejícím výše popsáním úspěchem rakouské diplomacie, jež zastavila Omera pašu Latase v jeho útoku na Černou Horu, proto se domníval, že sultána pro svou věc lehce přesvědčí.

V čase počínající rusko-francouzsko-turecké krize, na počátku roku 1853, jednal car několikrát s britským velvyslancem v Petrohradě Georgem Hamiltonem Seymourem (1797–1880). V rozhovorech mu své další záměry na východě vyložil s nebyvalou otevřeností. Podle Seymourových zpráv britské vládě hovořil car o tom, že hodlá držet Turecko, jak jen to bude možné, nicméně v dlouhý život „nemocného muže“ nevěřil. Proto navrhoval, aby se Rusko a Británie zavčas dohodli na dědictví po „umírajícím“. Car přitom výslovně odmítl plány Kateřiny II. ve smyslu ruského ovládnutí Cařihradu

a části Balkánu. Istanbul měl být podle něj prohlášen svobodným přístavem, Srbsko, podunajská knížectví a také Bulharsko měly být vyhlášeny nezávislými státy pod ruskou ochranou, za což měla Británie získat Krétu a Egypt.

Britský ministr zahraničí lord John Russel (1792–1878) na ruské návrhy odpověděl ve smyslu, že britská vláda neočekává blízký rozpad osmanské říše, nicméně že se v případě možného rozpadu říše vždy bude o nutných opatřeních s Ruskem konzultovat. Touto omezenou britskou vstřícností byl car povzbuzen a rozhovory, jakkoli nedopadly zcela podle carova očekávání, byly zakončeny v atmosféře vzájemné dobré vůle. Přesto tato jednání nepřispěla k zachování míru. Ba právě naopak. Car evidentně na základě Russelova slibu o „předběžných konzultacích“ došel k závěru, že se může na Británii spolehnout a že případná britská spolupráce s Francií není možná a že tedy má pro svou akci volné ruce.

Mise knížete Menšikova nebyla úspěšná. Sám vyslanec, voják, jenž si válečné ostruhy vydobyl již v rusko-turecké válce v letech 1809–1811 a vyznamenal se zejména během Napoleonova tažení do Ruska a v závěrečných fázích napoleonských válek, neměl žádné diplomatické kvality a svým vojáckým chováním způsobil v Istanbulu řadu skandálů. Také požadavek, s nímž přicházel, tedy aby byl ve prospěch pravoslavných vyřešen nejen spor o svatá místa, ale aby byl Rusku také přiznán patronát nad všemi pravoslavnými osmanské říše, sultán nepřijal, částečně i na návod britského velvyslance v Cařihradě Stratforda Canninga (který se příliš nedržel smířlivých instrukcí britské vlády).³⁵

Menšikovův neúspěch vyvolal v Rusku pobouření a car měl údajně prohlásit, „*že jej pálí tvář od sultánova políčku*“.³⁶ Jen na naléhání ministra zahraničí Nesselrodeho nevyhlásil car okamžitě Turecku válku, ale 31. května pouze upozornil Portu, že pokud do osmi dnů nesplní ruské požadavky, vstoupí ruské oddíly do podunajských knížectví. Po odmítnutí tohoto druhého ultimáta ze strany Porty pak počátkem července 1853 překročila ruská vojska řeku Prut.

Ruská akce vyvolala v Británii vlnu rozhořčení. Veřejné mínění vyžadovalo akci a britská vláda se, i přes smířlivé úsilí předsedy vlády Aberdeena, rozhodla k vyslání své flotily k Dardanelám. Cesta k válce se tak přiblížila. Také Francie, resp. Ludvík Napoleon, uražen carovým chováním, přivítal příležitost. Vládce Francie přitom hledal záminku k válce s Ruskem také kvůli tomu, aby „pokryl slávou“ své nové císařství. Navíc, válka proti carskému absolutistickému Rusku by Ludvíkovi zajistila i přízeň liberálů, jež odradila jeho císařská korunovace. Francouzská flotila proto následovala anglickou a připlula k Dardanelám jen o den později, následovaná flotilou egyptského místodržícího... Za takto příznivé situace se Porta necítila v nebezpečí a byla k Rusku stále nesmiřitelně-

35 Své fiasko z Istanbulu dostal kníže Menšikov příležitost napravit během války, o níž se jeho mise částečně přičinila, ale tam dopadl ještě hůře a je obecně považován za jednoho z viníků ruské porážky.

36 L. Stavrianos, *Balkan*, s. 312.

ší. Odmítla i zprostředkování velvyslanecké konference ve Vídni i smířlivější ruské požadavky, které car, vidě, že se věci vyvíjejí v ruský nepospěch, vypracoval a které zanechaly příznivý dojem i na Napoleona III. i na britského ministerského předsedu Aberdeena. Čtvrtého října předalo naopak Turecko ultimátum Rusku, v němž požadovalo evakuovat podunajská knížectví do patnácti dnů. Rusové pochopitelně zůstali na místě a Turecko tak po vypršení lhůty vyhlásilo Rusku válku a začalo operace na Dunaji i na Kavkaze.

Krymská válka

Turecká vojska na počátku války zvítězila v několika menších srážkách. Tyto úspěchy na neštěstí vyvolaly obecné nadšení. Vyznamenat se chtělo i námořnictvo a turecká flotila, ovšem bez řadových lodí, proto veplula do Černého moře. V Sinopském zálivu měla 30. listopadu tu smůlu, že narazila na ruskou černomořskou flotilu pod vedením admirála Pavla Stěpanoviče Nachimova (1802–1855). Z bitvy, která se rozpoutala, unikl pouze jeden malý parník, všechny ostatní turecké lodě byly zničeny. Akce, ne nepodobná bitvě u Navarina, vyvolala velké rozhořčení ve Francii i v Anglii, přestože Rusko bylo oficiálně ve válce s Tureckem (nikoli jako spojenecká flotila u Navarina), a válka mu byla vyhlášena osmanskou říší, nikoli naopak.

Na nátlak Napoleona III. vplulo anglické a francouzské loďstvo do Černého moře. Rusko odpovědělo 6. února přerušením diplomatických vztahů s oběma zeměmi. Dne 27. února bylo Rusku předáno francouzsko-britské ultimátum, jímž obě země požadovaly evakuaci podunajských knížectví. Car na toto ultimátum ani neodpověděl, a tak 29. března 1854 vyhlásily obě západní mocnosti Rusku válku. Válku, kterou v podstatě nikdo, možná s výjimkou Napoleona III. – který již kreslil novou mapu Evropy s obnoveným Polskem, připojením Lombardie a Benátska k sjednocené Itálii a odškodněním Rakouska na Balkáně – nechtěl. Válku, při jejímž vzniku sehrálo velkou roli veřejné mínění, chyby diplomatů i carovy výše popsané chybné kalkulace. Válku, kterou vlastně ani nebylo kde vést, protože obě západní velmoci s Ruskem nesousedily a mohly proto využít pouze mořské cesty a mořská pobřeží – baltické, které prakticky nepřipadalo v úvahu, a černomořské.

K diplomatickým hrátkám se po zapojení západních mocností do války neočekávaně přidalo i Rakousko, Prusko zůstalo po celou dobu války víceméně stranou. Cílem „nevědčného“ Rakouska bylo zdržet se nepřátelských akcí vůči Rusku, ale zároveň zamezit zvětšení jeho vlivu na Balkáně. Třetího června proto Rakousko předalo do Petrohradu pro cara neočekávanou nótu, v níž požadovalo, aby Rusko nerozšířilo válku na Balkán

a aby stanovilo dobu, do kdy opustí knížectví. Počítalo pochopitelně s tím, že Rusko jeho požadavky spíše přijme, než aby mělo proti sobě další velmoc. Pro všechny případy však Rakousko jednalo i se západními velmocemi a spolu s nimi stanovilo podmínky, za nichž by měl být uzavřen mír: 1. ruský patronát nad Srbskem a podunajskými knížectvími bude zaměněn kolektivními zárukami evropských mocností; 2. zabezpečení svobodné říční plavby po Dunaji; 3. revize konvence o úžinách z roku 1841 v zájmu zachování rovnováhy sil v Evropě a omezení ruské námořní síly v Černém moři; 4. nad osudem křesťanů v Turecku budou do budoucna bdít všechny evropské velmoci, bez toho ovšem, aby byla zpochybňována sultánova suverenita.

Ukázalo se, že Rakousko vsadilo na dobrého koně „nepřátelské neutrality“. Ruská armáda se v červenci 1854 skutečně z knížectví stáhla a již 22. srpna je po dohodě s Tureckem „do konce války“ okupovaly rakouské oddíly. Válka vlastně vznikla kvůli ultimátu, požadujícímu stažení ruských vojsk z Valašska a Moldavska, a tak se zdálo, že cíl francouzsko-britské intervence je naplněn. Přesto však spojenci ve válce pokračovali a vyslali velkou expedici k černomořské pevnosti Sevastopol. Zdůvodnění mělo být pro veřejnost logické – činí tak k prosazení (výše představených) mírových podmínek. Ke spojenecké eskadře a pozemnímu výsadbku se připojily, pro svět zcela neočekávaně, také oddíly Sardinského království (Piemontu), které nemělo v té době v rámci Východní otázky vůbec žádné zájmy. Ministerský předseda Sardinského království Camille Benso Cavour (1810–1861) tak učinil pouze proto, aby si zajistil přízeň Velké Británie a Francie. Byl to z jeho strany dobrý kalkul, který mu o pár let později pomohl v jeho aktivitách při sjednocení Itálie.

Nejdůležitější vojenské operace se během války, jak již sám její název napovídá, udály na Krymu, kde se Angličané, Francouzi a Turci vylodili 14. září 1854 a několik dní poté porazily oddíly nešťastné postavy celé války, knížete Menšikova. Rusové se následně stáhli do pevnosti Sevastopol, jejíž obrana již ale byla řízena skvěle. Pevnost se stala téměř nedobytnou, zejména díky geniální obranné improvizaci ruského vojenského inženýra, plukovníka Eduarda Ivanoviče Totlebena (1818–1884). Na jeho návrh byl totiž sevastopolský přístav zablokován loděmi ruské černomořské flotily, které nechal Totleben potopit. Jejich obrovská palebná síla v podobě lodních děl pak posloužila při obraně pevnosti. Spojencům nehrálo do not ani počasí: zimní bouře znemožňovaly zásobování, takže více vojáků zahynulo kvůli nedostatku léků a zdravotní péče, než v důsledku samotných bojů. Během letních měsíců roku 1855 podnikli spojenci několik neúspěšných frontálních útoků. Teprve zdařilý francouzský útok na malachovskou redutu 8. září 1855, jenž vešel do historie vojenství (britské útoky na jiných místech obránci odrazili) učinil další obranu Sevastopolu nemožnou. Následujícího dne, po 349 dnech obléhání, opustily zdecimované zbytky ruských obránců poté, co vyhodily do vzduchu skladiště

munice a potopily zbytek své flotily, pevnost, a spojenci obsadili její rozvaliny.³⁷ Válka byla pro Rusko v podstatě ztracena, přestože na kavkazském bojišti dosáhla ruská armáda značných úspěchů.

Krymská válka a balkánské národy

Nová rusko-turecká válka, která se teprve ve svém průběhu změnila ve válku západní koalice proti Rusku, pochopitelně nenechala v klidu ani křesťanské národy osmanské říše. Podunajská knížectví, která byla zpočátku přímým dějištěm bojů a později okupována Rakouskem, do dění nezasáhla, podobně jako oficiální Srbsko a Černá Hora, upozorňované zejména Rakouskem, že by pro ně měla účast ve válce na straně Ruska nedozírné následky. Přesto Rusko s povstáním na Balkáně počítalo a organizovalo na počátku války ve Valašsku oddíly zejména z bulharských emigrantů, které měly, vyslány na bulharské území, vyvolávat neklid. Bulharský revolucionář Georgi Sava Rakovski (1821–1867) založil v dunajském přístavu Svištově tajnou společnost, která shromažďovala údaje o pohybu tureckých vojsk a předávala je ruskému vedení. Rakovski dokonce s tímto cílem dobrovolně vstoupil do turecké armády jako tlumočnický, nicméně byl odhalen a za velezradu mu hrozil trest smrti. Cestou do Cařihradu se mu podařilo uprchnout a poté s četou dobrovolníků působil ve Staré planině, nakonec koncem roku 1855 přešel do Valašska, kde později započal rozsáhlou organizační činnost ve prospěch osvobození Bulharska.

Velice bouřlivou reakci vyvolal počátek rusko-turecké války v Řecku. Vzhledem k tomu, že z Thesálie, Epiru a Makedonie byla většina tureckých posádek odeslána na ruskou frontu, pochopili řečtí bojovníci za *Velkou ideu* tuto situaci jako výzvu. V řeckých městech se shromáždilo více než 7 000 dobrovolníků, kteří po částech odcházeli do řeckých oblastí v Turecku. Řecká vláda, upozorněna Británií, aby v žádném případě nezahajovala nepřátelskou činnost proti osmanské říši, toto hnutí sice podporovala, ovšem pouze skrytě. Dobrovolnické oddíly nakonec vyvolaly dílčí povstání v Epiru a Thesálii. Povstalci přitom vytvořili i jednotné povstalecké velení, na jehož bojové zástavě byla vyšita tři písmena: E. Θ. M. (Epir, Thesálie, Makedonie). Turecko, vědomo si podpory západních spojenců, na tyto události reagovalo velmi rozhodně: v březnu 1854 předalo řecké vládě ultimátum, aby okamžitě zasáhla a odvolala dobrovolnické oddíly, následně pak přerušilo s Řeckem diplomatické styky. Británie a Francie tureckou akci podpořila i vojensky – jejich malý expediční sbor se vylodil v Pireu, které zůstalo pod okupací až do roku 1857. Řecká vláda tedy kapitulovala, čímž povstání v podstatě zanikla.

37 Krymská válka byla první, z níž získávala veřejnost aktuální informace prostřednictvím zpráv, posílaných telegrafem. Prvním novinářem, jenž si vysloužil označení „válečný zpravodaj“, se stal William Howard Russell (1820–1907) z The Times. Díky jeho zprávám v britském tisku se rozšířila povědomost o všeobecné nekompetentnosti politického vedení války, což mj. v lednu 1855 vyústilo v pád britské vlády. Viz např. http://cs.wikipedia.org/wiki/Krymsk%C3%A1_v%C3%A1lka

Pařížský mír

V té době již v Rusku vládl car Alexandr II. (1818–1881), který usedl na trůn po smrti svého otce Mikuláše I. března 1855, jenž chtěl válku co nejdříve ukončit. Problém byl v tom, že vítězství u Sevastopolu bylo zpečetěno francouzským, nikoli britským úspěchem, a v Británii navíc po vládní krizi nastoupil na začátku roku místo smířlivého premiéra Aberdeena lord Palmerston, známý nám již z minulosti svým tvrdým protiruským postojem. Británie tedy chtěla ve válce pokračovat, aby byla uspokojena i britská čest a Rusko definitivně pokořeno.

Tomuto postoji se vzepřela zejména Francie. Většina Francouzů se s válkou i tak nikdy nesmířila a měla pocit, že v ní Angličané usilovně bojují „do posledního Francouze“ za zájmy, které se Francie až tak moc netýkají. Jak píše Leften Stavrijanos, průměrný Francouz by ještě dokázal podpořit válku na Rýně či válku za osvobození Polska či Itálie, ale těžko chápal válku za turecké zájmy (byť ve válce samozřejmě o turecké zájmy šlo v poslední řadě) na dalekém Krymu, tím spíše, že Sevastopol po hrdinném francouzském útoku padl. Ani Napoleon III. neměl důvod ve válce pokračovat: získal, co chtěl: slávu pro svou dynastii – ukázal se důstojným nástupcem svého strýce, prestiž pro Francii a v neposlední řadě i rozbití rusko-rakousko-pruského bloku (původně Svaté aliance), který Francii udržoval v nedůstojném postavení již od vídeňského kongresu. Na trůně již navíc neseděl Mikuláš I., který jej urážel svou přezíravostí, ale jeho syn, s nímž neměl žádné nevyřízené účty. Ani Rakousko si pokračování války a své nepříjemné role v ní nepřálo. Mírové iniciativy se tedy chopili francouzští a rakouští diplomaté, a založili ji na známých čtyřech bodech z roku 1854. Palmerstonovi nakonec nezbylo nic jiného, než se se skřípěním zubů k této iniciativě přidat. Mírové podmínky předložila rakouská diplomacie Rusku 28. prosince 1855 ve formě ultimáta s tím, že pokud Rusko nepřistoupí k jednání na základě čtyř bodů, bude habsburská monarchie nucena zahájit válečné operace na straně západních spojenců. Počítala přitom dopředu s tím, že nový car ultimátum přijme, aby Rusko hned na počátku své vlády nepřivedl do úplné katastrofy. K přijetí jednání nabádal Alexandra i jeho švagr, pruský král Fridrich Vilém IV. (1795–1861, vládl od roku 1840), takže car nakonec s jednáním svolil a v únoru a březnu 1856 se uskutečnila v Paříži mírová konference.

Napoleon III. požadoval od mírového kongresu i částečnou revizi ustanovení Vídeňského kongresu z roku 1815 a chtěl na pořad jednání protlačit i problém Polska a Itálie, s tím ovšem naprosto nesouhlasil Palmerston. Na kongresu tak vznikl blok Británie a Rakouska, zatímco Francie se přikláněla na stranu Ruska. O předsedávajícím mírových jednání, francouzském ministru zahraničí Alexandru Colonna-Walewském (1810–1868),

levobočkovi Napoleona I., se po kongresu říkalo, že pracoval v ruském zájmu. Od pařížského kongresu ostatně dochází ke stále viditelnějšímu sblížení Francie a Ruska.

Pařížský mír byl důležitý zejména pro Turecko, protože to byl první evropský kongres, na nějž bylo přizváno. Na jistý čas jím byla Východní otázka uzavřena, neboť osmanské říši se v prvním bodě mírového ujednání zaručovala nezávislost a územní integrita. Turecko své přijetí do „koncertu velmocí“ podpořilo 18. února 1856 vydáním sultánského dekretu, hatt-í humájúnu, jímž Porta zaručovala mj. ve své říši náboženskou rovnoprávnost a další modernizační reformy (více viz níže v textu). Velmi důležité bylo také ustanovení kongresu o neutralizaci Černého moře, na jehož břehu nesměly mít černomořské mocnosti – Turecko a Rusko – žádná opevnění a také nesměly v žádném z černomořských přístavů udržovat válečné loďstvo. Vody moře měly být otevřeny pro obchodní lodě, ale zcela uzavřeny pro všechny lodě válečné. Tento článek smlouvy se stal pro Rusko „nejpotupnější“. Prakticky totiž učinil jižní ruské pobřeží bezbranné vůči jiným námořním velmocím, které by mohly v případě změny situace a spojenectví s Tureckem do Černého moře vyslat své námořní loďstvo, aniž by mu cokoli stálo v cestě. Rusko proto v následujících 15 letech vynaložilo velké úsilí, aby toto ustanovení anulovalo. Také Dunaj se na základě pařížské konference stal mezinárodní řekou a možností svobodné plavby pro všechny obchodní lodě. Nepříjemná pro Rusko byla také ztráta jižní Besarábie ve prospěch moldavského knížectví (tedy vlastně Turecka), čímž ztratilo přímý přístup k Dunaji. Konference ponechávala Moldávii a Valašsko pod sultánovou svrchovaností a ruský protektorát nad knížectvími, stejně jako nad Srbskem, podobně jako právo na ochranu křesťanů v osmanském impériu, svěřovala do kolektivní záruky šesti mocností, které smlouvu podepsaly (Británie, Francie, Rusko, Rakousko, Prusko a Sardinské království), což pro samotné autonomní státy bylo celkem příznivé řešení. Kongres také uložil Rakousku, že vzápětí po podepsání míru musí stáhnout svá vojska z Valašska a Moldávie. Rakousko tak na své protiruské neutralitě nic nevydělal, naopak, jak se brzy ukáže, posílení italského osvobozenického hnutí, kvůli němuž vlastně vstoupila Sardinie do války, a které také dostalo na konferenci morální podporu, jej přivede k trpkým plodům Solferina.

V podstatě měla Krymská válka větší vliv na Evropu než na samotný Balkán a Východní otázku. Samotný průběh války i skutečnost, že se mírová konference konala v Paříži, mimořádně posílila prestiž Francie a Napoleona III. a naopak, přes veškeré jeho úsilí, se značně snížil vliv Rakouska. Zcela se pak rozpadl konzervativní blok Ruska, Rakouska a Pruska, který i přes dílčí rozpory udržoval setrvalý stav v Evropě od roku 1815 a dokázal se úspěšně vypořádat i s revolucí roku 1848–1849. Rakousko se od pařížského kongresu nemohlo spolehnout na pomoc Ruska ani Pruska, což bolestně pocítí v následujícím desetiletí, kdy Cavour na jeho úkor sjednotí Itálii a Bismarck Německo.

Samotné principy pařížského mírového systému ale příliš dlouho nepřežily: v roce 1870 Rusko vypovědělo smlouvu o neutralizaci Černého moře, v roce 1878 Rusko, Rakousko a Británie zásadním způsobem porušili integritu osmanské říše a samotné Turecko se, navzdory svému hatt-i humájúnu a britským očekáváním, reformovat nedokázalo.